

ХОР САНЪАТИНИНГ ШАКЛЛАНИШ ВА РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ.

Қулматова Хуршидахон

*Наманган давлат университети санъатишунослик факультети**1-босқич магистранти*

Аннотация: Мақолада хор санъатининг шаклланиши ва ривожланиши тарихи ва аҳамияти тўғрисида маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлари: хор санъати, “Шошмақом”, мусиқий таълим, жўрли ва жўрсиз хор асарлари, мусиқий тафаккур, билиш жараёни,

КИРИШ: Жамиятнинг маданий тараққиёти бевосита унинг маънавий ахлоқий негизларининг ривожланиши билан чамбарчас боғлиқдир. Умуминсоний қадриятлар муштараклигига республикамизнинг барча ёшларининг маънавий эстетик маданиятини шакллантиришга эришиш ётади. Шахсан эстетик дид, тафаккурни бойитмасдан туриб ижтимоий-иқтисодий, маданий жабҳалардаги вазифаларни бажариш, миллий анъана истиқлол мавқурасини тўла тўқис яратиш мумкин эмас.

Замон талабларига ҳар томонлама жавоб берадиган, юқори малакали баркамол авлодни тарбиялаб вояга етказиш мустақиллик йўлидан борадиган жамиятимизнинг энг олий мақсадидир. Баркамолликнинг юксак мезони инсоннинг чинакам манъавият ва маърифат соҳиби бўла олиш билан белгиланади.

Мусиқий таълим жараёнида мусиқий тафаккур, билиш жараёни, тасаввурлар, тушунчалар, категорияларнинг таркиб топишига олиб келади.

Инсон мусиқа тинглаши, ижро этиши орқали ўз ички хис туйғуларини, воқелик ходисаларини акс эттиради. Инсон руҳи орқали мусиқий оламни билади, сўнгра уларни бошқа тингловчиларга етказмоқ учун мусиқий ижод орқали шаклларга киритади. Вахоланки, атрофимизни табиат ҳодисалари, предметлари, инсон томонидан яратилган мусиқий хор асарлари, куй ва кўшиқлар, кўшиқлардаги товуш оҳанглари жаранги қуршаб олган.

Бу олам ўзининг ниҳоятда хилма-хил товуш тембрлари, ранглари ва бўёқлари билан инсон ҳиссиётига ижобий таъсир этиб туради. Мусиқа оҳанглари ва товушлар мажмуаси инсон сезгиларида акс этади. Ўқувчи ва талабаларнинг яратувчанлик қобилиятини ахлоқий фазилатларини, ижодий кўтаринкилигини, истеъдодларини тўла намоён эта олиш фазилати- мусиқий таълим фаолияти асосида руёбга чиқади. Бу фазилатлар бўлғуси мусиқа ўқитувчиларнинг баркамоллигини таъминлашга хизмат қилади. Бу мусиқий фаолият жараёнида онгли самарали иштирок этиш фаоллигини тинмай ошириб бориш ва камол топтириш билан узвий боғлиқдир. Ахлоқ, одоб ва ижодий кўтаринкилигини, истеъдодларини тўла намоён эта олиш фазилатлари- хоршунослик асосларини пухта ва мукамал ўрганиши орқали руёбга чиқади. Бунда хор дирижёрлиги, хор синфи, хор адабиёти, хор партитурасини ўқиш маҳорати, мусиқа назарияси гармония, сольфеджио, полифония мусиқий таҳлил, педагогика

психология, болалар ва ўсмирлар физиологияси, хор санъати асосларини ўзлаштириш ва раҳбарлик қилиш тамойиллари киради.

Хор санъатида адабий ва мусиқий ижоднинг ўзаро уйғунлашуви натижасида, яхлит бир бадиий асар яратилади. Бу санъат халқ кўшиқчилиги ижодиёти билан боғлиқ бўлиб, бошқа халқлар миллий мусиқа маданиятини шаклланиши ва ривожланишида муҳим роль ўйнаб келган.

Ўтмишда профессионал хор ижрочилигига эга бўлмаган қардош республикаларда ўзига хос йўллар билан шаклланиб келган. Бу халқлар миллий анъаналарга таянган ҳолда хор санъатини янги йўналишларини ярата бошладилар. Айрим маълумотларга кўра Сўғд давлатларида профессионал хор жамоалари мавжуд бўлган. Кейинчалик араб истилосидан кейин бу санъат ривожланмаган. Қадим замонлардан бери уруғчилик жамиятини емирилиши ва синфий жамиятга ўтиш Бақтрия, Суғдиёна ва Хоразм давлатларининг пайдо бўлиши, ахмонийларнинг харбий юришлари, маъмурий жиҳатдан бирлашувлари, Александр Македонский давлати Грек-Бақтрия подшоҳлигига вужудга келиши эрамиздан олдинги VII-асрдан то эрамизнинг IV асригача бўлган тарихий даврни ўз ичига олади.

Қаҳрамонлик афсоналари, эпик кўшиқлар ўрта Осиё халқларининг ўз мустақилликлари учун олиб борган мардонавор курашларининг бўёқдор тасвирлари билан тўла.

Ватанга бўлган муносабати тўғрисида хикоя қилувчи Сак афсоналаридан парчалар бизгача сақланиб қолган. Масалан: Рустам ва унинг жанглари, малика Тахминага бўлган муҳаббати, Рустам ва Сиёвуш ва бошқа баҳодирлар тўғрисидаги афсоналар цикли шулар жумласидандир.

У ерли маданиятга юнон маданияти афсоналари, куй ва кўшиқлари маълум даражада таъсир кўрсатди ва аксинча халқларимиз ҳаёти афсоналари куй ва кўшиқлари ҳақида маълумотлар қадимги юнон муаллифларининг асарларида ўз аксини топди. Масалан: Климей Александрский Ксенифонт, Страбон, Птоломей, Геродот асарларида қадимги халқларимиздаги турли маъданий қадриятлар, халқ қаҳрамонлари: Тўмарис, Спаретиери, Зарина, Широқ ҳақидаги маълумот ва афсоналар келтирилади.

АСОСИЙ ҚИСМ:Амир Темур (1336-1405) давлати ўз даврида Европа ва Осиёдаги энг йирик мустаҳкам ва ривожланган давлат сифатида танилди. Унинг авлодлари бошқарган давлат Шохрух, Улуғбек, Хусайн Бойқаро даврларида маданият ва санъат гуллаб яшнади. XIV асрнинг иккинчи ярмидан асрнинг бошларигача бўлган давр ёрқин, сермазмун, самарали давр ҳисобланади. Марказий Осиё тарихида ниҳоятда кўп, серқирра, ранг-баранг, маданий маънавий бойликларни яратгани, халқ талантилари учун имконият ярата олганлиги Туркий халқлар маданияти ва санъати тарихида тамоман янги узоқ асрларга озуқа берган қатламлар янги саҳифалар вужудга келтиргани билан машҳурдир.

Биргаликда куйлаш санъати узоқ тарихга эга. Одамзод ўзини қуршаб турган ташқи оламда, ўзи яшаётган жамиятда, ўзи билан мулоқотда бўлаётган кишиларда

тарихан шаклланган ва муайян даврда амал қилаётган бадиий ижод биргаликда куйлаш намуналарида руёбга келган.

Инсон гўзалликни хис қила олмас экан, ҳеч қачон уйғун, маънавий баркамол инсон бўла олмайди. Хор санъати мана шу нозик туйғуларни шакллантириш қудратига эгадир.

Ўрта Осиё халқлари жумладан ўзбек халқи профессионал хор санъатига эга бўлмасда қадим замонлардан бери жамоа бўлиб кўшиқ айтиш анъаналарига эга бўлган. ўзини меҳнат фаолияти, турмуш тарзи билан боғлиқ бўлган, мусиқий дурдоналарни яратган, оғзаки усулда авлоддан-авлодга қолдирган. Болалар, аёллар, эркалар алоҳида кўшиқ айтиш анъаналари бўлган. Масалан: Диний маросимда катталарни зикр тушиши, марсия кўшиқларни куйлаш, болаларни рамазон ойларида кўпчилик бўлиб кўшиқ куйлаши, Наврўз байрамларида, мавсумий сайллар, қиз болалар ва йигитларни кўшиқ куйлаши, тўй маросимида аёлларни ёр-ёр, лапар, ялла, чертмак, беш қарсак жамоа (хор) ва яккахон бўлиб ижро этилган. Асрлар давомида тўпланган “Шошмақом”нинг вокал қисмидаги тароналар ҳам уч-тўрт ва ундан кўп хонандалар томонидан айтилган.

Халқимиз орасида кенг тарқалган айниқса Фарғона водийсида “катта ашулалар” ҳам уч-тўрт ва ундан ортиқ хофизлар биргаликда ижро қилишган. Ана шу фольклор кўшиқларнинг (ёр-ёр, ўлан, ялла, хашар, беш қарсак, лапар, катта ашула ва мақомлардаги тарона, уфор нақш қисмлари) биргаликда жамоа бўлиб айтиш каби ижрочилик шакллари келгусида ўзбек халқи орасида хор хаваскорлиги, қолаверса ўзбек хор санъати жанрининг ривожига замин яратди. Хаваскорлик хор жамоалари октябрь инқилобидан кейин оммани сиёсий ижодиётини ўстириш, оммани уйғотиш, унинг ижодий фаолиятини ташкил қилиш керак эди. Бадиий хаваскорлик социал эҳтиёж бўлиб, у собиқ иттифоқ даврида туғилди, шаклланди ва ўсди.

1920 йиллардан бошлаб Республикамизда рақс ва хор жамоалари мактабларда, ўқув юртларида тузилиб кенг тарқалди. Хар бир тўгаракларда кичик хор ансамбли бўлиб, яллалар, лапарлар, революцион кўшиқлар ва марсиялар ижро этилар эди. Шу йилларда Хамза Хакимзода Ниёзийнинг фаолияти муҳим аҳамиятга эга.

Шу даврларда шахар ва кишлоқлардаги мактабларда хаваскорлик театр, хор тўгараклари ташкил қилинди. Бу жамоалар хор, рақс ва бадиий сўз гуруҳларидан иборат эди. Мактаб театр хаваскорлик тўгаракларини ташкил этишда В.Сакович, Али Ардобус каби ташаббускорлар жонбозлик кўрсатди. 1919 йили Сакович 300 та болани мактаб (хор, рақс ва драма) театрига бирлаштирди. “Зебинисо” мактабида қизлар хори, кейинчалик бу хор “Санъатчи қизлар” номи билан юритилди.

1919 йилда Ш.Шоумаров “Намуна” номли ўзбек мактабида. 1922 йилда Саодатхоним Еникеева Тошкент импросида ўзбек қизларидан хор жамоалари туздилар. Марғилонда Уста Олим Комилов, Самарқандда Матюсуф Харратов Туркистон fronti қисмларида ҳам интернационал концерт бригадалари ташкил топади. Улар оммавий кўшиқларни ва миллий ашулаларни куйлаш билан бирга ўзлари ҳам кўшиқлар тўқишар эди. Масалан: “Ботир аскар”, “Соқчи” ва шунга ўхшаш

жуда кўп куй ва кўшиқлар тўкиб хор жамоалари билан ижро қилар эдилар. 1930 йилларга келиб мусиқа хор хаваскорлигида янги бурилиш пайдо бўлди. Янги-янги кўшиқлар етук бастакорлар томонидан хор жамоалари учун ёзилди ва ижро этилди.

Юнус Ражабий, Имомжон Икромов, Фахритдин Содиқовлар бир-икки овозли хор кўшиқлари яратдилар. Юнус Ражабийнинг “Бизнинг қишлоқ”, Фахриддин Содиқовнинг “Хорманг энди, колхозчилар” каби кўшиқлари хаваскорлик хор жамоаларида кенг тарқалди. 1934 йилда Тошкентда хаваскорлик санъатининг вилоят мусиқа бадий олимпиадаси ўтказилди. 1000 кишилик кўшма хор, 300 кишилик духовой оркестр қатнашди. Бу олимпиада хаваскорлик тўғараги иш фаолиятини анча илгарилатди. 1937 йил Москвада ўтган ўзбекистон адабиёти ва санъати декадасида хор жамоалари фаол қатнашдилар. 1938 йилда Республика олимпиадасига асосан мактаб ва ўқув юртлари хор жамоалари, хаваскорлик тўғарақлари сон жиҳатдан кўпайди. Урушгача даврда хор жамоалари сони кўпайгани билан сифат жиҳатидан уни сон ижрочилиги ҳукмрон эди. 1943 йилдан бошлаб Республика ижодий уйи ўз фаолиятини давом эттира бошлади. 1940 йилларнинг II-ярмидан бошлаб барча хор жамоаларини иши тиклана борди. 1946 йилда Бадий хаваскорликнинг иккинчи олимпиадаси ўтказилди. Бунда 20 минг кишини ўз ичига олган мингдан ортик хаваскорлик жамоалари қатнашди.

1949-1950 йилларда ўтказилган учинчи Республика олимпиадаси ўтказилди. Бунда 1585 хаваскорлик жамоаси бўлиб 25 минг киши қатнашди. ўзбек хори ва ансамбллари иштирок этди. 1950 йиллардан бошлаб хор хаваскорлигининг кўп овозлилик тури ривожлана борди. Бунда Тошкент Давлат Консерваторияси, мусиқа билим юрти маданий оқартув техникуми ўқитувчи ва талабалари томонидан хор жамоаларига амалий ва методик ёрдам бердилар ва ўзлари хор жамоаларини кўплаб туздилар. С.Юдаковнинг “Тинчлик тарафдорлари марши”, А.Мухамедовнинг “Тинчлик байроқдори”, С.Юдаковнинг “Мирза чўл” сюитасидан айрим қисмлари ва кўп овозли хорлар янгради. 1953, 1954, 1955 йилларда ўтказилган ашула байрамларида 20 минг хаваскор ижрочи қатнашди. Хилма-хил кўп овозли хор асарлари янгради. Бунда юқори ижрочилик маҳоратини намойиш этдилар. 1950 йилларни охирига келиб Тошкент Давлат Консерваторияси ўқитувчилари М.Субаева, С.Валенковларнинг болалар хори ташкил қилинди. 1960-1970 йилларга келиб хаваскорлик хор жамоаларини сон ва сифати ўзгарди. 1975-1977 йилларга келиб, Биринчи Бугун иттифоқ меҳнаткашлар бадий ижодиёти фестивалининг зонал кўрикларида кўпгина хор жамоалари лауреат, диплом ва олтин медаллар билан тақдирландилар.

1977 йилда Ўзбекистон хаваскорлик хор жамоалари Таллинда ўтказилган фестивалда ўз чиқишлари орқали хор жамоалари маҳоратини намойиш қилдилар. Бугунги кунда ўзбекистонда мусиқа ва хор санъатига янада катта эътибор берилмоқда.

ХУЛОСА: Республикамизда болалар хор ижрочилигининг ривожланишида Е.М.Кензер, С.А.Валенков, А.Васильева, ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист

Ш.Ёрматовларнинг хизматлари жуда катта. Хозирги даврда “Бойчечак” болалар хори ва “Булбулча” болалар хори Тошкент Давлат Радиоси Телекомпанияси қошида ташкил топган, раҳбари Ш.Ёрматов уларнинг дастурида кўп овозли жўрсиз хор асарлари мавжуд. 1982 йилда Болгарияда бўлиб София, Хасково, Пловдив ва Дмитровград шаҳарларида концертлар беришган. Бундай хор жамоалари келгусида профессионал хор жамоаларини ривожланишига олиб келади.

Катталар аралаш хорлари Республикамизни ҳар бир Институт, Университет, Академик-лицей ва Коллежларида мавжуд. Тошкент, Андижон, Бухоро, Фарғона, Янгийўлдаги хаваскорлик хор жамоалари ўз маҳоратларини ошириш борасида муттасил ишлаб келмоқдалар. Хозирги даврда Республикамизда юзлаб ашула ва рақс ансамбллари, фольклор ансамбллари мавжуд. Хор жамоалари аёллар ва эркеклар вокал ансамбллари тузиш ва кейинчалик уч-тўрт овозлик хор вокал группаларни ташкил қилиш мумкин. Келгусида бундай хор жамоалари маҳаллий халқ орасида ривожланиши мумкин. “Анор” халқ ансамбли Фарғонанинг Қува вилоятида, Наманган вилояти Чуст тумани “Гулруҳ Ч”, “Чуст тароналари”, “Роҳат”, “Шалола” халқ хорлари фаолият кўрсатиб келмоқда.

Бугунги кунда композитор ва бастакорларимиз томонидан академик ва халқ хорлари учун жуда кўп асарлар ёзилган.

Ш.Рамазонов, Т.Содиқов, М.Ашрафий, С.Юдаков, Д.Зокиров, Ю.Ражабий, А.Муҳаммедова, Т.Жалилов, М.Бурхонов, М.Левиев, И.К.Акбаров, С.Бобоев, Ф.Назаров, К.Кенжаев, Б.Умиджонов, Д.Омонуллаева, М.Бафоев, Р.Абдуллаев, Р.Муждабоева, Ж.Шукуров ва бошқа ёш бастакор ва композиторлар халқ кўшиқларини қайта хорга мослаштирганлар.

Кўп овозли, жўрли ва жўрсиз хор асарларини ёздилар. Халқ ижрочилик анъаналари негизида туғилган мусиқа хор хаваскорлиги ярим асрдан ортиқроқ даврда шаклланди ва ривожланди.

АДАБИЁТЛАР:

1. И.А.Каримов “Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори”. Т. “Шарк” нашриёт матбаа концерти 1998 йил.
2. Ўзбекистон Республикасининг Таълим тўғрисидаги қонуни Т.1997 йил.
3. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Т.1997 йил.
4. Р.Соломонова, Р.Абдуллаев “Ўзбек мусиқа тарихи ва хрестоматияси”. Т.1983 йил.
5. Ш.Рўзиев “Хоршунослик”. Т.1987 йил.
6. Е.В.Романовская статьи и доклады. Записи музыкальна фольклора (сост. М.Ковбас) Т.1957.
7. Ю.Ражабий “Ўзбек халқ мусиқаси” т III. Тошкент 1959.